

iki düşünce sistemi arasındaki farklılıkları en aza indirmeye yönelik çabalarında etkili olmuştur.

Eserleri. 1. *el-Ĥadâ'ıku'n-nâdıre fi aĥkâmi'l-İtreti't-tâhire*. Bahrânî'nin fık-hî hükümlerle ilgili bütün konuları, görüş ve delillerini ihtiva ettiğini, sahasında emsalsiz olduğunu ileri sürdüğü eser fıkıh bablarına göre telif edilmiştir. Bundan dolayı müellifi "Sâhibü'l-hadâik" diye de anılır. Bahrânî tarafından "Kitâbü'z-Zı-hâr" a kadar yazılabilen eseri yeğeni ve talebesi Hüseyin b. Muhammed el-Bahrânî 'Uyûnü'l-ĥakâ'iki'n-nâzıre fi tetmîmi'l-Ĥadâ'ıki'n-nâdıre adıyla dokuz bölüm ilâve ederek tamamlamıştır (Necf 1342-1354). Üzerine çeşitli ĥâşiyeler yazılan eser ilk taş baskısından sonra (I-VII, Tebriz 1315-1318) Muhammed Takî el-İrvânî tarafından neşredilmiştir (I-X, Necf 1377-1381; I-XX, Kum 1363 ĥş.; Beyrut 1985-1987). 2. *ed-Dürerü (ed-Dürretü)'n-Necfıyye fi'l-mültekatâtı'l-Yûsufıyye. Ĥadâ'ıku'n-nâdıre*'den sonra müellifin en önemli kitabı olup başta fıkıh olmak üzere çeşitli konuları ihtiva eder (Tahrân 1307, 1314). 3. *Ecvibetü'l-mesâ'ili'l-Bihbehâniyye elletî se'leĥâ es-Seyyid 'Abdullâĥ el-Billâdî el-Bahrânî* (nşr. Ebû Ahmed b. Ahmed Âl-i Usfûr, Kum, ts.). 4. *Enîsü'l-müsâfir ve celîsü'l-ĥavâtır (el-Keşkûl)*. Müellif bu eserinde Aĥbârî-Usûlî tartışmalarına girmeden çeşitli konuları ele alıp işlemiştir (Bombay 1291; Kum 1985). 5. *Lü'lü'etü'l-Bahreyn fi'l-icâze li-kurreteyi'l-ayneyn*. İki kardeşinin oğulları olan talebeleri Hüseyin b. Muhammed ve Halef b. Abdüalâî el-Bahrânî için yazdığı geniş bir icâzete olup Bahreyn âlimlerinin yanı sıra Sadûkeyn'e (Şeyh Sadûk ve babası) kadar meşhur ulemânın hayatını da ihtiva etmektedir (Tahrân 1269; Bombay, ts.; nşr. Muhammed Sâdik Bahrülulûm, Necf 1386/1966; Beyrut 1406/1986). 6. *er-Risâletü's-şalâtiyye*. Hüseyin el-Bahrânî'nin ta'likatı ile neşredilmiştir (Menâme 1409/1989). 7. *Mesâ'ilü 'ukûdi'l-cevâhiri'n-nûrâniyye fi ecvibetü'l-mesâ'ili'l-Bahrâniyye*. Bir önceki eserle birlikte basılmıştır. 8. *en-Nefeĥâtü'l-melekûtıyye fi'r-red 'ale's-şûtiyye*. Müellif günümüze ulaşmayan bu eserinde, kendisi gibi mutedil Aĥbârîler'den kabul edilen Feyz-i Kâşânî'yi tasavvuf ehlinde sayıp onu küfre götürecek bazı görüşleri olduğunu ileri sürmüştür.

İbn Usfûr'un kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Ecvibetü'l-mesâ'ili's-Şirâziyye fi'd-difâ'ani't-ṭarîĥati'l-Aĥbâriyye, İ'lâmü'l-ĥâşidîn ilâ me-*

nâhici usûli'd-dîn, Ĥâşiyetü'l-Vâfi li'l-Feyz, Mi'râcü'n-nebîh fi şerĥi Men lâ yaĥḍuruhü'l-fakih, Taĥĥıku ma'ne'l-îmân ve'l-İslâm, el-Erba'üne ĥadîşen fi menâkıbı Emîri'l-mü'minîn, el-Envârü'l-ĥayriyye ve'l-aĥmârü'l-bedriyye, eş-Şihâbü's-sâkıb fi beyâni ma'ne'n-nâşıb ve mâ yeterettebü 'aleyhi mine'l-me'tâlib, Mizânü't-tercîĥ, el-Le'âli'z-zevâhir fi tetimmeti 'ıkdî'l-cevâhir, Ecvibetü'l-mesâ'ili's-şâĥûriyye, Selâsilü'l-ĥadîd fi taĥyidi İbn Ebi'l-Ĥadîd (İbn Ebû'l-Ĥadîd'in Şerĥu Nehci'l-belâġa'sına reddiye mahiyetindedir), Ecvibetü'l-mesâ'ili'l-fıĥıyye (eserinin listesi için bk. Tebrîzî, III, 360-361; A'yânü's-Şi'a, X, 317; HüseyinMüderri'si Tabâtabâî, s. 296-299; DMT, III, 108-109).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Usfûr el-Bahrânî, *el-Ĥadâ'ıku'n-nâdıre* (nşr. Ali el-Aĥundî), Kum 1984, neşredenin girişi, I, 1-170; Mirza Muhammed Ali Keşmirî, *Nü-cümü's-semâ' (nşr. Şehâbeddin el-Hüseynî el-Mar'aşî)*, [baskı yeri ve yılı yok], (Mektebetü Basîretî), s. 279-283; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VIII, 203-209; Muhammed b. Süleyman Tünü-kâbüni, *Kışaşü'l-'ulemâ'*, Tahrân 1985, s. 271-275; Ebû Ali Ĥâirî, *Münthehe'l-maĥkâl*, Tahrân 1300, s. 334-335; Abbas el-Kummî, *Fevâ'idü'r-Razaviyye*, Tahrân 1327/1948, s. 713-716; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *Teşeyyü' ve taşavvuf* (trc. Ali Rızâ Zekâvetî), Tahrân 1374, s. 372; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, III, 360-361; Nürî Tabersî, *Müstedrekü'l-vesâ'il*, Tahrân 1382, III, 387-388; A'yânü's-Şi'a, X, 317-318; Âġâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşâni'fi's-Şi'a*, Beyrut 1983, I, 86; VI, 289; VIII, 114, 140; Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, New Haven-London 1985, s. 118, 127, 175, 312, 331; Ali el-Bahrânî, *Envârü'l-bedreyn fi terâcimi 'ulemâ'i'l-Kâfi' ve'l-Aĥsâ's ve'l-Bahreyn*, Kum 1986, s. 143-144, 193-203; Hüseyin Müderri'si Tabâtabâî, *Muĥaddime'ti ber Fıĥ-i Şi'a* (trc. M. Âsaf Fikret), Meşhed 1368 ĥş./1990, s. 59, 296-299; E. Kohlberg, "Aspects of Akĥbârî Thought in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *Belief and Law in Imami Shi'ism*, Variorum 1991, s. 133-160; a.mlf., "Baĥrânî, Yûsof", *Elr.*, III, 529-530; Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şi'ası'nda Aĥbârîlik* (doktora tezi, 1996), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 233-245, 251-252, 265, 278, 282-283, 285-286, 289, 305-306, 314-315, 326-327; Ali Hüseyin el-Câbirî, *el-Fikrû's-selefi 'inde's-Şi'ati'l-İşnâ'aşeriyye*, Beyrut 1977, s. 382-391; R. Gleave, "Akĥbârî Shi'i usul al-fıĥ and the juristic Theory of Yûsuf b. Aĥmed al-Bahrânî", *Islamic Law: Theory and Practice* (ed. R. Gleave - E. Kermeli), London 1997, s. 24-48; a.mlf., "The İjâza From Yûsuf al-Baĥrânî (d. 1186/1772) to Sayyid Muhammed Mahdî Baĥr al-Ulûm (d. 1212/1797-1798)", *Iran*, XXXII, Surrey 1994, s. 115-123; John Cole, "Shi'i Clerics in Iraq and Iran, 1722-1780: The Akĥbari-Usuli Conflict Reconsidered", *Jr.S.*, XVIII (1985), s. 14-15, 19; Abdülhüseyn Şehîdî, "Baĥrânî Şeyĥ Yûsuf", *DMT*, III, 107-109.

MAZLUM UYAR

İBN USFÛR el-İŞBÎLÎ

(ابن عصفور الإشبيلي)

Ebû'l-Hasen Alî b. Mü'min
b. Muhammed
b. Alî el-Ĥadramî el-İşbilî en-Nahvî
(ö. 669/1270)

Nahiv âlimi, edip ve şair.

597 (1200-1201) yılında İşbiliye'de (Sevilla) doğdu. Burada Ebû Ali eş-Şelevbîn ve Ebû'l-Hasan ed-Debbâc gibi âlimlerden dil ve edebiyat dersleri aldı. Derslerine on yıl devam ettiği Ebû Ali eş-Şelevbîn'den Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okudu. Öğrenimini tamamladıktan sonra İşbiliye'de ders vermeye başladı. İlmî bir konuda hocasıyla tartışıp araları açılınca İşbiliye'den ayrılarak Şerîş'e (Jerez) gitti. Şerîş'te, ayrıca Şezûne (Sedona), Mâleka (Malaga), Lûrka (Lorca) ve Mürsiye'de (Murcia) ders verdi. Bu derslerinde Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı, Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâĥ*'ı, Cezûlî'nin *el-Muĥaddimetü'l-Cezûliyye*'si ile Zeccâcî'nin *el-Cümel*'ini şerhetti. Öğrencileri arasında Saîd b. Hakem el-Kureşî et-Tabîrî, *el-Kitâb*'ın şârihlerinden Saffâr Kâsım b. Ali el-Batalıyevsî, kıraat âlimi Ebû Abdullah Muhammed b. Ali eş-Şelevbîn es-Sagîr, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ el-Yefrenî ve İbn Saîd el-Maġribî gibi tanınmış âlimler vardır.

Daha sonra Maġrib'e geçen İbn Usfûr Merakeş'te ve bazı büyük şehirlerde ders vermeye sürdürdü. Ardından Tunus'a gidip orada hüküm süren Hafsî Emîri I. Muhammed el-Müstansır-Billâĥ ile görüştü. İbn Usfûr'a yakın ilgi gösteren emir gittiği yerlere onu da beraberinde götürdü; ilmî çalışmalarını destekledi. Bir ara Endülüs'e dönen İbn Usfûr daha sonra tekrar Merakeş'e geldi, oradan Tunus'a geçti ve 669 (1270) yılında vefatına kadar burada yaşadı. İbn Usfûr'un ölüm tarihi bazı kaynaklarda 670 (1271) olarak verilmiştir. Onun ölüm sebebi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre kış mevsiminde bir gün Ebû Fıhr bahçelerinde bir havuz kenarında Hafsî Sultanı I. Muhammed el-Müstansır'ın meclisinde bulunurken sultan başarılarıyla övünmeye başlayınca ona kendisi gibi âlimlerle de övünmesi gerektiğini söylemiş, buna öfkelenen sultan onu havuza attırması ve havuzda uzun süre bekletilmesini emretmiştir. Bu olaydan üç gün sonra da vefat eden İbn Usfûr Mühennâ Mezarlığı'na defnedilmiştir.

İbnü'l-Müneyyir Nâsırüddin el-Kâdî, İbn Uşfûr için yazdığı mersiyede nahvin onunla sona erdiğini ifade etmiştir. Kaynaklarda İbn Uşfûr'un, döneminde Arap dili ve edebiyatının en büyük otoritesi olduğu, dil meselelerinde doğru bulduğunu tercih etmeyi kendisine prensip edindiği kaydedilir. Bazı müellifler, onun nahiv dışında bir şey bilmediğini kaydetmekteyse de eserleri gerek nazım gerekse nesirde, dil, edebiyat ve edebî tenkit konularında geniş bilgi sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.

Eserleri. 1. *el-Mümti' fi't-taşrif*. İşbiliye Emîri Ebû Bekir Abdullah b. Ebû'l-Asbağ'a takdim edilen esere müellif daha sonra birçok ilâve yapmış, Ebû Hayyân el-Endelüsî eserin bu ilâveli şekline *el-Mümti' u'l-kebîr* adını vermiştir. İbn Mâlik tarafından eleştirilen kitaba Ebû Hayyân da bazı ilâvelerde bulunmuştur. Ebû Hayyân'ın *el-Mübdî'* adlı eseri *el-Mümti'*in bir hulâsasıdır (nşr. Abdülhamîd Seyyid Taleb, Küveyt 1982). Fahreddin Kabâve *el-Mümti'* i iki cilt halinde neşrettiği gibi (Halep 1390/1970; Libya 1404/1983; Beyrut 1407/1987) *İbn 'Uşfûr ve't-taşrif* (Halep 1391/1971, ayrıca bk. bibl.) adlı kitabının büyük bir kısmını da (s. 145-292) *el-Mümti'fe* ayırarak eserin önemi, muhtevası ve yazma nüshaları hakkında bilgi vermiştir. 2. *el-Muqarrib fi'n-naḥv*. İbn Uşfûr, kendisine şöhret kazandıran bu eserini Hafsî Emîri Yahyâ b. Abdülvâhid el-Hintâtî adına yazmıştır (nşr. Ahmed Abdüsettar el-Cevârî – Abdullah el-Cübûrî, [baskı yeri yok] 1391/1971-1392/1972; nşr. Ya'kûb el-Ganîm, Küveyt, ts.). Eser, başta müellifi olmak üzere birçok âlim tarafından şerh ve ihtisar edilmiştir. İbn Uşfûr'a ait şerhin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (AY, nr. 6335). Tâceddin Ahmed b. Osman et-Türkmânî bu şerh üzerine bir ta'lik yazmıştır. Ebû Hayyân el-Endelüsî *el-Muqarrib*'i *Takrîbü'l-Muqarrib* adıyla ihtisar etmiş (nşr. Afif Abdurrahman, Beyrut 1983; nşr. Muhammed Câsim ed-Düleymî, Beyrut 1987) ve bunu *et-Tedrib fi temsîli't-Takrîb* (nşr. Nihâd Hasan, Bağdad 1987) adıyla şerhetmiştir. İbn Uşfûr'un ihtisar ve şerh mahiyetinde *Müsgülü'l-Muqarrib* adıyla eser hakkında yaptığı diğer bir çalışma Abdurrahman b. Muhammed el-Ammâr tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmış (1403, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye [Riyad]) ve eseri Ahmed Hasan Kehîl tahkik etmiştir. F. T. Salah da bu eserin tenkitli metnini doktora çalışması olarak hazırlamıştır (1984-1985, School of Ori-

ental and African Studies, London). *el-Muqarrib* ayrıca İbnü'n-Nehhâs el-Halebî ve çağdaş araştırmacılardan Ali Muhammed Fâhir tarafından şerhedilmiştir (Kahire 1990). İbnü'l-Hâc Ahmed b. Muhammed (*el-İrâdât 'ale'l-Muqarrib*), İbrâhim b. Ahmed b. Ahmed el-Ensârî el-Cezerî (*el-Menhecû'l-mu'arrib fi'r-red 'ale'l-Muqarrib*) ve Hâzim el-Kartâcennî (*Şeddü'z-zün-nâr 'alâ caḥfeleti'l-himâr*) gibi âlimler *el-Muqarrib*'i çeşitli yönlerden eleştirmişlerdir. 3. *Şerḥu'l-Cümel li'z-Zeccâcî* (*eş-Şerḥu'l-kebîr, Aḥkâmü İbn 'Uşfûr*). Zeccâcî'nin *el-Cümelü'l-kübrâ** adlı eserinin şerhi olup Sâhib Ca'fer Ebû Cenâh tarafından yayımlanmıştır (I-II, Musul 1980; Bağdad 1400-1402/1980-1982). Ebû Hayyân, eseri *el-Mevfûr fî taḥrîri Aḥkâmî İbn 'Uşfûr* (*el-Mevfûr min şerḥi İbn 'Uşfûr*) adıyla ihtisar etmiştir. İbn Uşfûr'un *el-Cümel* için üç ayrı şerh yazdığı kaydedilmektedir (Fahreddin Kabâve, s. 66-67). 4. *Ḍarâ'irü's-şî'r*. İbn Uşfûr, vezin ve kafiye gereği şiirlerde görülen bazı kural dışı tasarruflara dair bu eserini Hafsî Hükümdarı I. Muhammed el-Müstansır'ın isteği üzerine kaleme almıştır (nşr. Seyyid İbrâhim Muhammed, Beyrut 1980).

İbn Uşfûr'un diğer eserleri şunlardır: *Kitâbü'l-Muḥni'* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 546); *es-Silk ve'l-'unvân ve mürâmü'l-lü'lü' ve'l-'ıkyân* (a.g.e., a.y.); *Manzûme fi'n-naḥv* (Sadaka b. Nâsir b. Râşid el-Hanbelî eser üzerine şerh yazmıştır, a.g.e., a.y.); *İzâḥu'l-müşkil* (Mutarrizî'nin *el-Mugrib*'inin şerhidir); *el-Ezhâr; İnâretü'd-deyâcî; el-Bedî'* (*el-Muqadimetü'l-Cezüliyye*'nin şerhidir); *es-Sâlif ve'l-'izâr; Serikâtü's-şu'arâ'*; *Şerḥu'l-eş'ârî's-sitte; Şerḥu'l-İzâḥ* (Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâḥ*'ının şerhidir); *Şerḥu'l-Ḥamâse* (Ebû Temmâm'ın *el-Ḥamâse*'sinin şerhidir); *Şerḥu Kitâbi Sibeveyhi* (Abdülkâdir el-Bağdâdî *Hizânetü'l-edeb*'inde bu şerhten birçok nakil yapmıştır); *Muḥtaşarü'l-Ğure; Muḥtârü'l-Muḥteseb* (İbn Bâbeşâz'ın nahve dair *el-Muḥteseb* adlı eserinin şerhidir); *el-Miftâḥ; el-Hilâl; Şerḥu Dîvânî'l-Müte-nebbî* (eserleri için ayrıca bk. *el-Mümti'*, neşredeninin girişi, I, 4-13; a.mlf., *el-Muqarrib*, neşredeninin girişi, I, 7-29; a.mlf., *Ḍarâ'irü's-şî'r*, neşredeninin girişi, s. 5-10). İbn Uşfûr'un bir tefsir yazmaya başladığı, ancak bir cildini tamamlayabildiği rivayet edilmekte ve eserin daha önceki tefsirlerden farklı özellikler taşıdığı kaydedilmektedir (Ebû'l-Abbas el-Gabrî'nî, s. 318-319). Cemîl Abdullah el-Uveyda, *Menhecû İbn 'Uşfûr el-İşbili fi'n-naḥv ve't-taşrif* adıyla bir doktora çalışması yap-

mış ve bu çalışmasına dair bir tanıtma yazısı yazmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Uşfûr el-İşbili, *el-Mümti' fi't-taşrif* (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1407/1987, neşredeninin girişi, I, 4-13; a.mlf., *el-Muqarrib* (nşr. Ahmed Abdüsettar el-Cevârî – Abdullah el-Cübûrî) [baskı yeri yok] 1391/1971, neşredeninin girişi, I, 7-29; a.mlf., *Ḍarâ'irü's-şî'r* (nşr. Seyyid İbrâhim Muhammed), Beyrut 1980, neşredeninin girişi, s. 5-10; a.mlf., *Şerḥu Cümelî'z-Zeccâcî: eş-Şerḥu'l-kebîr* (nşr. Sâhib Ca'fer Ebû Cenâh), Bağdad 1400/1980, neşredeninin girişi, I, 18-80; İbnü'z-Zübeyr, *Şîlatü's-Sıla* (nşr. E. Lévi-Provençal), Rabat 1938, s. 142-143; Ebû'l-Abbas el-Gabrî'nî, *'Unvânü'd-dirâye* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1969, s. 317-319; İbnü'l-Verdî, *Te'timmetu'l-Muḥtaşar fî aḥbâri'l-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, II, 315-316; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 109-110; Safedî, *el-Vâfi*, XII, 265-267; İbn Kunfûz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 331; Firûzâbâdî, *el-Bûlğa fî terâcîmî e'immetü'l-naḥv ve'l-luğa* (nşr. Muhammed el-Mısıfî), Küveyt 1407/1987, s. 160-161; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 210; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 196-197; Makkarî, *Nefḥu't-tib*, II, 209-211, 271-272; III, 184; IV, 148; V, 384; *Keşfü'z-zunûn*, I, 603; II, 1041, 1612, 1801, 1805, 1822; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), VII, 575-576; Muhammed b. İbrâhim ez-Zerkeşî, *Târîḥu'd-devleteyn: Muvaḥḥidiyye ve'l-Hafsiyye*, Tunus 1289, s. 29-30; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, V, 283-284; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 712; Brockelmann, *GAL*, I, 381; *Suppl.*, I, 546-547; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 306-308; Fahreddin Kabâve, *İbn 'Uşfûr ve't-taşrif*, Beyrut 1981; Ömer Ferruh, *Târîḥu'l-edeb*, VI, 248-252; Ahmed el-Leḥib, "Hel ḥuḥḥika Kitâbü'l-Muqarrib li'bn 'Uşfûr?", *ME*, XLVI/1, Kahire 1974, s. 116-125; Ali Lagzîvî, "İbn 'Uşfûr el-İşbili ve kitâbühü Ḍarâ'irü's-şî'r", *el-Menâhil*, XXX, Rabat 1984, s. 155-172; Cemîl Abdullah el-Uveyda, "Menhecû İbn 'Uşfûr el-İşbili fi'n-naḥv ve't-taşrif", *Ḥavliyyât: Fer'ü'l-âdâbi'l-'Arabiyye*, IV, Beyrut 1989, s. 321-326; G. Troupeau, "İbn 'Uşfûr", *EP* (İng.), III, 962; İñâyetullah Fâtihî Nejad, "İbn 'Uşfûr", *DMBİ*, IV, 300-302.

FAHREDDİN KABÂVE

İBN UYEYNE

(bk. SÜFYÂN b. UYEYNE).

İBN ÜMEYL

(ابن اميل)

Ebû Abdillâh
el-Hakîm es-Sâdık Muhammed
b. Ümeyl et-Temîmî
(ö. 350/961 [?])

Mısırlı simyacı.

287 (900) yılı civarında Mısır'da doğduğu ve yaklaşık 350'de (961) öldüğü tahmin edilmektedir. Adı Batı kaynaklarında Senior Zadiḥ Fîlius Hamuelis şeklinde ge-